

Az iráni–szaúdi hidegháborús konfliktus értelmezése

N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté

T-2016/1.

KKI-tanulmányok

A Külügyi és Külgazdasági Intézet időszaki kiadványa

Kiadó:
Külügyi és Külgazdasági Intézet

Szerkesztés és tördelés:
Tevelyné Kulcsár Andrea

A kiadó elérhetősége:
H-1016 Budapest, Bérc utca 13-15.
Tel.: + 36 1 279-5700
Fax: + 36 1 279-5701
E-mail: info@ifat.hu
<http://kki.gov.hu>

© N. Rózsa Erzsébet, Szalai Máté, 2016
© Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2016
ISSN 2064-9460

Nimr Bákir al-Nimrnek, a szaúd-arábiai al-Avamija település síita ajatollahának 2016. január 2-án történt kivégzésével a szaúdi–iráni regionális hatalmi vetélkedés látszólag újabb szakaszba lépett. A közvetlen reakciók – a szaúdi követség és konzulátus megtámadása Teheránban, illetve Meshedben, majd a szaúdi diplomáciai kapcsolatok megszakítása Iránnal (amit több arab ország is követett) – a konfliktus eszkalálódását mutatják. Miközben a média és a közvélemény vallásháborút emleget, a két ország kapcsolatrendszerének elemeit megvizsgálva nyilvánvaló, hogy a szektariánus „címkézés” csak eszköz abban a nagyhatalmi (birodalmi) játszmában, amely leginkább a klasszikus hidegháborút idézi. Ennek bizonyítására a jelen tanulmány először az eseményeknek a szektariánus ellentétekre kihelyezett narratíváját és annak korlátait, majd az iráni–szaúdi viszony megromlásának reálpolitikai természetű okait (így a Közel-Kelet rendszerszintű változásait) mutatja be, valamint a két állam birodalmi logikára és rezsimbiztonságra épülő külpolitikáját elemzi.

„A közel-keleti regionális politika leginkább egy hidegháborúként értelmezhető, melyben Irán és Szaúd-Arábia a főszereplő.”¹

A SZEKTARIÁNUS NARRATÍVA ÉS ANNAK KORLÁTAI

Január 2-án 47 halálos ítéletet hajtottak végre Szaúd-Arábiában. A bíróság elé állított és elítélt személyekkel szemben a vád a fennálló rend elleni izgatás és fellépés, valamint terrorizmus volt. Jóllehet az ország a harmadik helyen áll az egy év alatt végrehajtott halálos ítéletek számát illetően² – ami miatt az Európai Unió, mint most is, már többször tiltakozott³ –, a jelenlegi kivégzések jelentősége azok szektariánus keretben való értelmezésének lehetőségében rejlik. Miközben a hivatalos szaúdi vélemény szerint a halálbüntetések végrehajtása a terrorizmus elleni fellépés keretében, jogosan és igazságosan történt, az a tény, hogy egy síita ajatollah (és három társa) is a kivégzettek között volt, vallási színezettel ruhazza fel azt.⁴ A szektariánus értelmezést erősítik az elmúlt évtized térségbeli eseményei (különösen a 2003-as iraki háború), melyekben a vallási identifikáció új jelentőségre

1 Guase, 2014. 1. o.

2 Az Amnesty International és a Human Rights Watch adatai szerint miközben egyre több (mára 140) ország utasítja el a halálbüntetést, az egyes államokban végrehajtott halálos ítéletek száma drasztikusan emelkedik: Szaúd-Arábiában 2015-ben 158 embert végeztek ki, míg az előző évben kilencvenet. A lista második helyén Irán áll. Lásd: *The Guardian*, 2016.

3 *Európai Külügyi Szolgálat*, 2016.

4 A meggyőződést, hogy Nimr ajatollah kivégzése a síitákkal szembeni lépés volt, a síita közvéleményben máig számon tartott két olyan korábbi eset is erősíti, amikor vezetői és politikai szerepet is betöltő síita ajatollahot likvidáltak. Músa asz-Szadr Líbiában tűnt el, vélhetően Muammar Kaddáfi gyilkoltatta meg, míg Mohamed Bákir asz-Szadrot, az iraki síita Da'va Párt alapítóját Szaddám Huszein végeztette ki.

tett szert. E folyamat egyik állomását jelentette az „arab tavasz”, amelynek kifutásaként az Iszlám Állam felemelkedése újabb hullámot generált.

A közelmúlt politikai történéseinek folyamában tagadhatatlanul újraéledt szunnita–síita megkülönböztetés azonban elfedi a szektáriánus ellentétek összetettségét és mélységét, pedig nemcsak a szunnita–síita törésvonal mentén, hanem mind a szunnita, mind a síita iszlámon belül is különböző irányzatok jutnak politikai szerephez, melyek gyakran egymással is harcban állnak, és akár a törésvonal azonos oldalán is eretneknek címkézhetik egymást. Így a többségi szunnita értelmezés mellett más konzervatív (vahhábita) vagy radikálisan konzervatív irányzatok, illetve az „(el)ismert” síita irányzatok (tizenkettes, zaidita, ibáditá, alavita) mellett olyan, általában eretneknek tekintettek megkülönböztethetők meg, mint pl. a jazídi.

Szaúd-Arábiának és Iránnak a regionális hatalomért folyó versengése a (leegyszerűsített) szunnita–síita törésvonal mentén jelenik meg, a vallási identifikáció mentén mozgósítva a politikai eliteket és a közvéleményt – ez utóbbit az országhatárokon belül és kívül egyaránt. Ez a paradox még akkor is igaz, ha mindkét állam igyekszik a vallási törésvonalon túlról is szövetségeseket keresni.

Szaúd-Arábia az egész muszlim közösség, de különösen a szunnita muszlimok számára kiemelt jelentőséggel bír, mivel ott található Mekka és Medina. Azonban a szaúdi király szekuláris uralkodó, vallási felhatalmazása nincs, bár ő „a két szent hely őrzője”. Ebben a pozíciójában kiemelt feladata minden muszlim közösség támogatása, ami eleve a nemzetállami határokon túlmutató (vallásos) kötelezettséget, de könnyen mozgósítható (politikai) lojalitást/tőkét is jelent. Ugyanakkor a szaúdi állam *raison d'être*-jeként szolgáló vahhábita irányzat szélsőséges, konzervatív értelmezésben látja a világot, amit a muszlim közvélemény és politikai elit jelentős része elutasít, de legalábbis nem tekint követendő példának.

Az Iráni Iszlám Köztársaság alapító és államszervező ideológiája a (tizenkettes) síita iszlám, annak ellenére is, hogy az 1979-es iráni forradalmat Ruhollah Khomeini ajatollah hangsúlyozottan iszlám forradalomként hirdette, és annak exportját szorgalmazta. Az iráni állammodell, a „vallástudós irányítása” (*velájjat-e fakíh*) azon a síita nézeten alapszik, hogy a hívőnek szüksége van egy jámbor, csalhatatlan, a vallásban jártas személyre, aki az isteni törvényeket számára értelmezi. Ez azonban markánsan szemben áll azzal a szunnita felfogással, hogy a hívő közvetlen kapcsolatba kerülhet Istennel. Irán az egyetlen ország, amelyben a síita iszlám évszázadokon keresztül az állam hivatalos vallása volt és maradt. Ez a tény, valamint maga az iszlám forradalom is a radikális síita iszlámmal azonosítja Iránt a közéleti politikai és közvéleményben.

A két állam identitása és alapító ideológiája, sőt magának az alapításnak a körülményei is a konzervatív szunnita és a forradalmi síita iszlámmal jellemezhetők. Ennek ellenére a köztük lévő viszony dinamikáját nem a vallási ellentét, hanem egy hagyományos regionális hatalompolitikai konfliktus határozza meg.

SZAÚD-ARÁBIA ÉS IRÁN SZEREPE ÉS ANNAK VÁLTOZÁSA A REGIONÁLIS HATALMI EGYENSÚLYBAN

A Perzsa (Arab)-öböl térségének politikai és biztonságpolitikai helyzetét a 2000-es években egyrészt a Közel-Keletet jellemző átalakulás, másrészt a szűkebb környezet változásai alakítják. Ezeknek az átalakulásoknak két fő irányát tudjuk azonosítani: a hidegháború végét követően a regionális rend relatív fontossága a globális nemzetközi rendhez és a külső befolyásokhoz viszonyítva megnövekedett; részben ennek is köszönhetően, a sokszereplős és igen törékeny regionális egyensúly megbomlott, és új egyensúly azóta sem állt be.

A nemzetközi kapcsolatok tudományának fősodraba tartozó neorealista iskola szerint az egyes államok viselkedését legnagyobb részben az egyes szereplők relatív hatalmi pozíciója, valamint a hatalmi egyensúlyban betöltött szerepe határozza meg.⁵ Mindenki természetesen a saját pozícióját igyekszik erősíteni, amelyet azonban kizárólag a többi nagyhatalom súlyával összehasonlítva tud értelmezni. Ebből kifolyólag az egyik állam befolyásának vagy hatalmának erősödése potenciálisan a másik fél pozíciójának a gyengüléséhez vezethet, különösen ha a regionális hatalmi versengés fős szereplőiről, a *regionális pilléerekről* van szó. Ebből következően a relatív erőviszonyok – vagyis a hatalmi egyensúly – felbomlása könnyen konfliktushoz vezethet, két szempontból is. Egyrészt az erősödő fél új lehetőséget találhat az erőforrások megszerzésére, a saját regionális pozícióinak fejlesztésére; másrészt pedig a *status quo* felborulása a gyengülő felet a további lecsúszás elkerülése érdekében egy alapvetően defenzív jellegű fellépésre sarkallhatja.⁶

A Perzsa (Arab)-öböl térségében a regionális rend három politikai aktor – az Öböl Menti Együttműködési Tanács államai (GCC), Irak és Irán – egymáshoz való viszonyával írható le. A három pillér közötti materiális erőviszonyok (elsősorban lakosságszám és katonai kapacitások tekintetében)⁷ ugyan egyértelműen Bagdadnak és Teheránnak kedveztek,⁸ a hagyományos *status quo* mégis Rijád számára volt a legelőnyösebb. Egyrészt Iránt és Irakot az 1980-as években lekötötte az egymással való háborúzás, másrészt a külső „hegemón” Egyesült Államok regionális stratégiája az 1990-es évektől a „kettős feltartóztatás” politikájára, vagyis Bagdad és Teherán elszigetelésére épült. Rijád tehát úgy tudott befolyást gyakorolni a térségre, hogy nem játszott markáns vezető szerepet; sőt, az 1990-es iraki–kuvaiti háborút követően inkább a védekezésre helyezte a hangsúlyt, ráadásul külső erőkre

5 Kiss, 2009. 224–225. o.

6 Stein, 2005. 198. o.

7 Ez igaz a Perzsa-öböl térségére, de a tágabb Közel-Keletére is, ahol Izrael és Törökország (valamint egykor Egyiptom) is hatékonyabb külpolitikai eszközökkel rendelkezett. Lásd Gause, 2011. 175–179. o.

8 Ulrichsen, 2011. 3. o.

bízta a védelmét – szemben az ún. damaszkuszi nyilatkozatban megfogalmazott elképzeléssel.⁹

A szaúdi külpolitikai stratégiát ebben az időszakban leginkább *defenzív egyensúlyozásként* tudjuk jellemezni, amelynek (szinte) kizárólagos célja a hatalmi egyensúly felborulására irányuló hatások semlegesítése volt. Ez két szinten különbözőképpen manifesztálódott: lokálisan, azaz az Arab-félszigeten Rijád nem engedte a saját hegemóniája megkérdőjeleződését, regionális szinten pedig igyekezett visszaszorítani a térségbeli versenytársai befolyását.¹⁰ Ezt a viselkedést leginkább a nem nyilvános, háttérben folytatott külpolitizálás jellemezte,¹¹ amelynek legfőbb eszköze az olajjövendelmek hatékony felhasználása, az Egyesült Államokkal és egyéb regionális és globális aktorokkal való szövetségkötési politika, valamint az iszlám vallásra és a szunnita identitásra történő hivatkozás volt.¹²

Ugyanebben az időszakban az iráni stratégia az iszlám forradalom által kialakított modell védelmére és belső konszolidációjára fókuszált. Az a tény, hogy az iraki agressziót követő háborút egy olyan ellenséges környezetben kellett megvívnia, amelyben a világ vezető hatalmai Irakot támogatták, kialakította, majd a későbbiekben szinte a paranoiáig fokozta azt az iráni meggyőződést, mely szerint az Egyesült Államok valódi célja az iráni – forradalmi – rendszer megdöntése, és annak megakadályozásában csak magára számíthat.¹³ A védekezés elsősorban az iráni külpolitika hagyományos, a nyílt konfrontációt kerülő módszereivel, valamint a síita összetartozás alapján történő szövetségépítéssel zajlott.

A hidegháborút követő időszakban azonban több olyan folyamat is elindult, amely a 2010-es évekre Szaúd-Arábia regionális pozíciójának a meggyengüléséhez és a hatalmi egyensúly Irán irányába történő elmozdulásához vezetett.

Egyrészt nagymértékben megváltozott a szaúdi katonai biztonság elsődleges letéteményesének, az iráni rendszer legfőbb fenyegetőjének,¹⁴ az Egyesült Államoknak a regionális szerepe. A látszólag unipoláris nemzetközi rendben a Közel-Kelet államai számára Washington vált a viszonyítási ponttá, akár pozitív (Szaúd-Arábia), akár negatív (Irak, Irán) értelemben. Az Egyesült Államoknak a térség átalakítására tett kísérletei azonban kudarcot vallottak, a *Pax Americana* fenntartása humán és pénzügyi erőforrások tekintetében is lehetetlenné vált, így az USA egyre kevésbé képes a térségben zajló folyamatokat befolyásolni – különösen úgy, hogy a kompetentereként működő Európai Unió befolyása gyakorlatilag a nullára esett vissza.

9 Az 1990–1991-es öbölválságot és -háborút követően az Öböl Menti Együttműködési Tanács tagjai, valamint Egyiptom és Szíria az öbölországok közös védelméről állapodtak meg, az azonban nem valósult meg.

10 Gause, 2012. 169–170. o.

11 Annál is inkább, mert az arab világon belüli vezető szerepért még mindig Irak és – kevésbé – Szíria versengett, Egyiptom átmeneti kiszorulása mellett.

12 Gause, 2012. 169–170. o.

13 N. Rózsa, 2015.

14 Az Egyesült Államok nemcsak többször bejelentette, hogy rendszerváltást szeretne látni Iránban, és annak érdekében a költségvetésben is összegeket különített el, hanem Irán két közvetlen szomszédjában, Afganisztánban és Irakban be is bizonyította, hogy ha rendszerváltást akar, azt végre is hajtja.

Az amerikai jelenlét relatív visszaszorulása – az iraki kivonulás, az izraeli–palesztin folyamat elakadása, a védelmi pajzs visszavonása Törökországból, az amerikaiak szerepe az „arab tavasz” idején (Zein al-Ábidín Ben Ali és Mohamed Hoszni Mubárak „magára hagyása”), a „*lead from behind*” a líbiai misszióban, valamint a Szaúd-Arábiának adott „szabad kéz” előbb Bahreinben, majd Jemenben (ahol még támogatást is nyújtanak a szaúdiaknak) – együtt járt az Egyesült Államok megítélésének soha nem látott zuhanásával. A vákuumhelyzetek sora a regionális rend további és egyelőre beláthatatlan átalakulását eredményezte, melynek során egyrészt más külső hatalmak igyekeznek pozíciókat szerezni (így pl. Oroszország készül – az átmeneti kizsorolás után – egyre vehemensebben visszatérni a térségbe),¹⁵ illetve a helyileg kialakult űrt a regionális hatalmak próbálják kitölteni. Ebben a keretben ez utóbbiak olyan új típusú fellépései figyelhetők meg, mint egyes GCC-államok politikai-gazdasági előretörése az arab világ más, számukra kevésbé hagyományos területein (pl. Líbiában vagy Egyiptomban), illetve a katonai szerepvállalás a közvetlen szomszédságukon kívül, akár egyedül is (pl. a katari bombázás Líbiában vagy a szaúdi beavatkozás Bahreinben és Jemenben).

Másrészt a regionális események – a fenti folyamattal összekapcsolódva – Irán regionális pozícióit egyre inkább erősítették, Szaúd-Arábiáét pedig gyengítették. A 2003-as iraki beavatkozással kiesett a versenyből a térség egyik legfontosabb nagyhatalma, ami alapvetően rajzolta át a biztonságpolitikai környezetet. Egyrészt az iraki polgárháború okozta tartós instabilitás elősegítette a radikális dzsihadista hálózatok terjedését, ami egyre nagyobb problémát jelentett Rijád számára.¹⁶ Másrészt Szaddám Huszein szunnita többségű rendszerének bukása után az iraki politikai struktúra az „egy ember – egy szavazat” elv alapján szerveződött újra, ami előrevetítette a síita többségű ország Iránhoz való külpolitikai közeledését.¹⁷ Az Irak mellett Szíriában és Libanonban is jelentős befolyással rendelkező¹⁸ Teherán így a szaúdi félelmek szerint egyre közelebb került egy térségbeli „síita félhold” kialakításához. Az iráni fenyegetés percepciója egyre jobban nőtt az „arab tavasz” éveiben is, ezért az akkori bahreini és jemeni eseményekre a perzsa ország terjeszkedésének bizonyítékaként tekintettek Rijádban. Mindkét konfliktus illeszkedett ugyanis az „iraki sémába”, amely alapján az elnyomott síita népcsoport – legyen az többség vagy kisebbség – fellép a szunnita dominanciájú vezetéssel szemben. Ráadásul mind a 2011-es bahreini forradalmi kísérlet, mind pedig a gyakorlatilag 2011 óta tartó, de 2014-től kiélesedett jemeni polgárháború már a közvetlen szaúdi érdekszférába tartozó Arab-félszigeten történt.

A két folyamat összekapcsolódásával tehát az Egyesült Államok „visszavonulásának” következtében keletkezett regionális hatalmi vákuum betöltéséért indult versengés két fő szereplője (Szaúd-Arábia és Irán) közötti egyensúly felborult. A versengés több dimenziójában is látható aszimmetria az utóbbi években a folyamatos változás állapotában van:

15 Elhousseini, 2016.

16 Ulrichsen, 2016. 37. o.

17 N. Rózsa, 2014. 3–4. o.

18 Sedhain, 2015.

- Az Egyesült Államokkal szövetséges és annak nukleáris védőernyőjét is élvező Szaúd-Arábia áll szemben az egészen a közelmúltig az USA által fenyegetett Iránnal. Ugyanakkor a Barack Obama vezette amerikai kormány regionális stratégiája átalakult mindkét országgal szemben: a 2015-ös atommegállapodás nemcsak Szaúd-Arábia washingtoni támogatásának a meggyengülését, de az Iránnal szemben a 2000-es évek óta érvényben lévő szankciós rezsím felbomlását is előrevetítette.
- Szaúd-Arábia a GCC vezető államaként elméletileg számíthat a Perzsa-öböl menti kis arab monarchiák támogatására, sőt az iraki baászista arab nacionalista rezsím bukása óta a legtöbb arab államéra is, amikor az irániakkal szemben az arab közösség védőbástyájaként lép fel, azonban a 29 milliós népességét tekintve messze alulmarad a mintegy 75 milliós Iránnal szemben. Ugyanakkor a GCC-n belüli támogatottsága sem feltétlen, hiszen egyrészt a szervezeten belül is vannak törésvonalak, sőt konfliktusok (elsősorban Szaúd-Arábia és Katar között), másrészt nem minden tagállam támogatja a szaúdiak Iránnal folytatott versengését, inkább közvetíteni vagy akár Irán „kedvében járni” szeretnének.
- Mindezzel párhuzamosan Irántól függetlenül is megerősödtek egyéb, a szaúdi uralkodócsalád legitimitását megkérdőjelező, alapvetően szunnita identitással rendelkező olyan csoportok és hálózatok, mint a Muszlim Testvériség, az al-Káida vagy az Iszlám Állam.

A hatalmi viszonyok Irán számára kedvező megváltozása Szaúd-Arábiát az eddigi, defenzív jellegű külpolitikánál sokkal aktívabb nemzetközi fellépésre sarkallta. Ez egyszerre jelentette a hagyományos külpolitikai eszköztár (pénzügyi támogatás, iszlám vallás, szövetségek) bővítését (közvetlen katonai beavatkozás), valamint a külpolitika intenzitásának a növelését. A régi-új stratégia alapját az a *birodalmi logika* határozta meg, amely gyakorlatilag a fent leírt rendszerszintű jellegzetességekből, valamint a két szemben álló fél politikai, gazdasági és társadalmi karakterisztikáiból következik.

A BIRODALMI LOGIKA

SZAÚD-ARÁBIA ÉS IRÁN KÜLPOLITIKÁJÁBAN

A regionális hatalmi versengésben mind Szaúd-Arábia, mind Irán *birodalomként* viselkedik. Bár mindkét politikai entitás integrálódott a nyugati gyökerű, „nemzetállami” globális rendszerbe, a hagyományos államközi külpolitikai gondolkodáshoz képest a határokon átnyúló, többszörös, egymással átfedésben lévő lojalitási viszonyok kihasználására épülő és az – akár országokon belül is ütköző – érdekszférák kiépítésének igényével rendelkező birodalmi logika sokkal közelebb áll a térség történelméhez, valamint politikai és társadalmi fejlődéséhez.

Ennek a stratégiának a legfőbb elemei a következők:

- a saját modell és vallási ideológia¹⁹ univerzális, a nemzetállami határokon túli terjesztésének igénye;
- az állambiztonság a kormány cselekvésének legfőbb meghatározójaként sokkal inkább a rezsim, mint a nemzet (a politikai közösség) biztonságával egyenértékű;
- többszintű geopolitikai gondolkodás, amelyben elválik egymástól az állam közvetlen szomszédsága (kizárólagos befolyás igénye) és a tágabb térség (versengő befolyások együttélése);²⁰
- szövetségeseken és formális/informális szövetségi rendszereken keresztül történő kliens-/proxyháború preferálása a közvetlen összeütközés helyett;
- a befolyásért folytatott versengés manifesztációja a térség gyenge államainak belügyeibe való beavatkozásban;
- a birodalmak közötti konfliktus komplexitása, vagyis több szintéren és dimenzióban (pl. gazdaság, energiahordozók, vallási jelképek stb.) történő megjelenése.

A szaúdi–iráni feszültségeket tehát leginkább két, a birodalmi logika alapján működő regionális középhatalom érdekeinek és biztonsági megfontolásainak az ütközéseként értelmezhetjük. A jelenlegi eszkaláció elsősorban a szaúdi külpolitika következménye ugyan, azonban érdemes mindkét ország stratégiáját megvizsgálni, hogy képet kapjunk Rijád és Teherán viselkedéséről, a jelenlegi válság természetéről, valamint a szektariánus narratíva szerepéről.

Szaúd-Arábia

A szaúdi állam (és birodalom) alapját a Szaúd család és a vahhábi mozgalom – pontosabban az államalapító Abd al-Azíz ibn Abd al-Rahmán és Mohamed ibn Abd al-Vahháb – közötti szövetség képezi. Ebben a rendszerben – a hatalomnak a politikait gyakorló szultán és a vallásit képviselő *khalífa* [kalifa] közötti felosztásának megfelelően – a kétféle autoritás egyszerre van jelen, miközben az állam intézményi viszonyai ugyanúgy eredeztethetőek a Szaúd család vezette rezsim közhatalmi törekvéseiből, mint az iszlám világban betöltött központi szerep igényéből (és gyakran valóságából). Ebből kifolyólag Rijád lépéseinek motivációi esetén több elemző is inkább vallási okokat keres, ugyanakkor – nem lebecsülve azok fontosságát – a szaúdi külpolitika aktusai sokkal inkább a politikai érdekek és a túlélési stratégia szempontjából értelmezhetőek.

19 A modell alapját a vallási ideológia szolgáltatja.

20 Ezzel magyarázható, hogy miért lépett fel határozottan Szaúd-Arábia a bahreini és jemeni eseményekkel kapcsolatban, míg Egyiptomban gyakorlatilag kivárta a Muszlim Testvériség bukását, a térség többi ütköző zónájában pedig megmaradt a hagyományos eszközrendszerknél (pénzügyi támogatás stb.).

Szaúd-Arábia politikai rendszerének²¹ sarokköve a Szaúd család dominanciája. A dinasztia tagjai a külső megfigyelőkkel szemben összezárnak, így a több ezer fős família belső ügyei általában a nyilvánosság kizárása és heves, de rendszerint pontatlan találgatások mellett folynak, vagyis „*akik tudnak, nem beszélnek, akik pedig beszélnek, nem tudnak*”.²² Az uralkodócsalád az összezárás ellenére igen erősen fragmentált a különböző erőcsoportok támogatásában. E csoportok rendszerint egy-egy személy közé szerveződnek, a köztük lévő erőviszonyok általában az uralkodóváltások során mutatkoznak csak meg igazán a külvilág számára.

Ebből kifolyólag az országot irányító rezsimet mint a biztonságpolitika (szin-te) kizárólagos alanyát két értelemben is használhatjuk Szaúd-Arábia esetén. Tág értelemben a Szaúd család uralkodását értjük alatta (beleértve annak összes frak-cióját), szűk értelemben pedig a rezsimen belüli rezsimet, vagyis a dinasztia azon erőközpontját, amelyik éppen a legelőnyösebb pozícióban van (ez jellemzően, de nem automatikusan egybeesik az aktuális király hatalmi pozíciójával). A birodal-mi logikán alapuló szaúdi kül- és biztonságpolitika a szűk és tág értelemben vett rezsím túlélését egyszerre szolgálja. Így az Iránnal való feszültségek fokozása és az események szektariánus narratívája mindkét stratégiai törekvésbe beleillik:²³ a tágabb rezsím biztonságát a szövetségkötési politikában, a központi rezsímét pedig a belső hatalmi harcokban szolgálja.

Az arab-félszigeti ország Fahd király regnálása (1982–2005) alatt lépett át a 21. századba, bár Rijádot az uralkodó 1995-ös sztrókja óta gyakorlatilag öccse, Ab-dullah (2005–2015) vezette.²⁴ Mindkét vezető az államalapító Abd al-Azíz ibn Abd al-Rahmán Ál Szaúd elsőgenerációs leszármazottja volt, és az országot az 1970-es évek óta irányító, ún. „Szudairi hetek” ághoz tartozott. A csoport tagjai értelemsze-rűen ma már igen idősek, így a trónt tavaly januárban, hetvenkilenc évesen elfoglaló Szalmán (2015–) az utolsó a Szudairik közül, akit királlyá koronáznak.

A második generáció tagjainak az utódlásra való felkészülése már az állítólag rossz egészséggel és demenciával küszködő uralkodó hatalomra jutásakor elke-zdődt.²⁵ A jelenlegi információk szerint a trónért folyó versengés a „két Mohamed”, vagyis Mohamed bin Nájif kijelölt trónörökös és belügyminiszter, valamint Moha-med bin Szalmán trónörökös-helyettes és védelmi miniszter között fog eldőlni.²⁶ Mindketten a Szudairi hetek tagjainak a leszármazottjai. Az előbbi a korábbi belügy-miniszter (1975–2012), a 2012-es halála előtt egy évvel koronahercegnek kinevezett Nájif bin Abd al-Azíz Ál Szaúd fia, az utóbbi pedig a jelenlegi király gyermeke. Mivel Szalmán a saját fiának kíván kedvezni, kettejük szövetségét tekinthetjük jelenleg az

21 Maisel, 2014. 112. o.

22 Gregory Gause-t idézte: *Foreign Policy*, 2016.

23 Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Marc Lynch, aki szerint „a szektariánus feszültségek külföldi mobilizálása egyszerre értelmezhető a regionális hatalmi harcokban való játékként és a belső kontroll fenntartásaként”. Lynch, 2016.

24 *Foreign Policy*, 2015 a.

25 *The Washington Post*, 2015.

26 *Al-Monitor*, 2015; *Foreign Policy*, 2015 b.

országot irányító rezsim középpontjának.²⁷ Paradox módon, ha eltekintünk a jelenlegi időszakról, bin Nájif pozíciói tűnnek erősebbnek a trónutódlás szempontjából, így valószínűsíthetően felül fog kerekedni bin Szalmánon.²⁸

A „két Mohamed” versengése a külpolitikában is megmutatkozik. Míg bin Nájif – követve apja hagyományát – a terrorizmus elleni küzdelmet, így a radikális dzsihadizmust (és a mérsékelt iszlamizmust) tekinti a királyságot érintő legfontosabb fenyegetésnek,²⁹ addig bin Szalmán (és apja) számára Irán és a megbomlott regionális egyensúly a legégetőbb biztonságpolitikai kihívás. A védelmi miniszter ráadásul a „síita veszély” elleni fellépésre hivatkozva igyekszik belpolitikai legitimitást is gyűjteni,³⁰ aminek megfelelően, a kormányzat által szektáriánus kontextusban értelmezett és kommunikált jemeni beavatkozásnak és a jelenlegi, Iránnal kialakult diplomáciai válságnak is bin Szalmán lett az „arca”.³¹ Ilyen értelemben a szunnita–síita feszültségek fokozása a központi rezsim túlélési stratégiájának a része, amellyel erősíteni kívánják a védelmi miniszter pozícióját és növelni a politikai és társadalmi támogatottságát bin Nájiffal szemben.

Szaúd-Arábia mai külpolitikája megmagyarázható a tágabb rezsim érdekeinek a védelme alapján is. A hatalmi egyensúly felborulásának fent leírt folyamatából következően Rijád egyre aktívabb külpolitikát folytatott az „arab tavasz” kezdete óta, így a Szalmán király hatalomra kerülése előtti években is. A birodalmi logika következtében a 2011 óta zajló forradalmak kapcsán az arab-félszigeti óriás eltérően reagált az egyes országok eseményeire. A köztársasági berendezkedésű, geopolitikailag az ország szűk környezetén kívül eső államok (Tunézia, Szíria, Líbia) esetén főszabály szerint³² támogatta a rendszerellenes mozgalmakat, míg az Arab-félsziget monarchiáiban (Bahrein, Egyesült Arab Emírségek) segített elnyomni őket. E szabály alól igazán Egyiptom jelent kivételt (és némiképp Jemen³³): Rijád kívarta a Muszlim Testvériség ottani hatalomra jutását és diszkreditálását, és csak utána kezdte el dollár milliárdokkal támogatni a rezsimet restauráló katonai elitet.

Az „arab tavasz” következményeként azonban Szaúd-Arábiának egyre több törésvonallal kellett szembenéznie az Arab Ligán, illetve a szunnita többségű Közel-Keleten belül egyaránt. Miközben a szaúdi értelmezés szerint Teherán befolyása évről évre nőtt Irakban, Libanonban, Bahreinben és Jemenben, Törökország és Katar egyre nyilvánvalóbban és aktívabban kezdte támogatni a Muszlim Testvériség mozgalmát az észak-afrikai országok mellett Szíriában is, ami megosztotta az Irán-szövetséges Bassár el-Aszad ellen fellépő erőket.

27 Egy másik narratíva szerint Szalmán a gyakorlatban már nem képes kormányozni, így a legfontosabb döntéseket a színpalak mögött a fia hozza meg.

28 Ennek ellenére egyre több hír szivárog ki arról, hogy Szalmán a fia utódlását készíti elő, és akár napokon belül lemondhat a javára.

29 *Foreign Policy*, 2015 b.

30 *Independent*, 2016.

31 *Vocativ*, 2015.

32 Colombo, 2012.

33 A jemeni válság első szakaszában Szaúd-Arábia hagyta megbukni Ali Abdalláh Száleh elnököt, és gyakorlatilag hozzá is járult annak bukásához, ugyanakkor a második szakaszban, a fenti logika alapján már kiállt a szövetségesének tekintett Manszúr Hádi elnök mellett.

A folyamatok hatására megkérdőjeleződött a szaúdi birodalmi stratégia több alapeleme is. Rijád befolyása nemcsak a tágabb térségben, de az ország közvetlen szomszédságában is csökkent, a formális és informális szövetségesi rendszer beszűkült, a proxyháborúk finanszírozása pedig egyre nagyobb költségeket emésztett fel. A versengésben Szaúd-Arábia több dimenzióban is visszaszorult, gazdasági teljesítőképesége megcsappant, az iráni szankciók feloldása pedig bizonyára a verseny további élénkülésével jár. E fejlemények nem csupán a szaúdi külpolitikai stratégia hatékonyságát, hanem a rezsim biztonságát is aláásták.

A megoldást Rijád a szektáriánus ellentétek narratívájában találta meg. Az Iránnal való hatalmi konfliktusnak a szunnita–síita ellentétként való beállítással elérte, hogy a szunnita államok legalább retorikai szinten kiálljanak mellette. A diszkurzív előny kihasználásával és a szunnita világ védelmezőjének szerepében összefogásra készítette az Irántól nyugatra fekvő közel-keleti államokat. A szövetségi kapcsolatokat Rijád a már meglévő intézményi keretek – elsősorban az Arab Liga és az Öböl Menti Együttműködési Tanács – mellett újakkal is meg kívánta erősíteni. Ezt a célt szolgálta például a közös arab hadsereg felállításának ötlete,³⁴ a húszik elleni jemeni katonai koalíció³⁵ és a terrorizmusellenes muszlim szövetség létrehozása is.³⁶ Ebben a diszkurzív keretben a szaúdi érdekek és törekvések szunnita érdekeként és törekvésekként artikulálódtak, és magasabb, birodalmi szinten jelentek meg.

Ezt a narratívát erősíti meg az összes, szektáriánus törésvonal mentén is értelmezhető konfliktus, így a húszik elleni beavatkozás Jemenben vagy Nimr al-Nimr kivégzése és az azt követő síita felháborodás is, éppen ezért könnyen elképzelhető, hogy Rijád szándékosan és tudatosan gerjesztette a feszültséget. Ez a stratégia, amely jelenleg a diplomáciai kapcsolatok felbontásában kulminálódott, szaúdi szempontból több okból is sikeresnek nevezhető, hiszen

- Omán kivételével az összes GCC-tag határozottan kiállt Szaúd-Arábia mellett.³⁷ Kuvait és Bahrein beszüntette a diplomáciai kapcsolatokat, az Egyesült Arab Emírségek lefokozta azokat, Katar pedig visszahívta a nagykövetét;³⁸
- az Arab Liga – Libanon tartózkodása mellett – elfogadta az Iránt elítélő közleményt;³⁹
- a tágabb térségben is több ország követte Szaúd-Arábia példáját: Szudán⁴⁰ és Szomália⁴¹ is megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Teheránnal;
- az arab világon kívül Törökország⁴² és Pakisztán⁴³ is szolidaritását fejezte ki.

34 *BBC*, 2015.

35 *CNN*, 2015.

36 *The Guardian*, 2015.

37 *Yahoo*, 2016.

38 *Gulf News*, 2016.

39 *Al-Jazeera*, 2016 a.

40 *BBC*, 2016.

41 *IB Times*, 2016.

42 *Today's Zaman*, 2016.

43 *Al-Jazeera*, 2016 b.

Más szempontokból viszont megkérdőjelezhető a szaúdi stratégia hatékonysága. Egyrészt a retorikai kiállítás még nem jelent feltétlen politikai támogatást, így valószínűsíthető, hogy például Ankara a további eskalációt már nem támogatná. Másrészt az a tény, hogy számos ország (köztük az Egyesült Államok, Oroszország, Omán, Irak, Pakisztán stb.) felajánlotta a közvetítői szerepvállalást,⁴⁴ azt jelzi, hogy nagyon kevesen érdekeltek igazán az iráni–szaúdi feszültségek fenntartásában, így többen tevételesen is hozzájárulnának a békéltetéshez. Harmadrészt Irán nemzetközi reintegrációjának és a szankciók feloldásának a folyamata a szaúdi erőfeszítések ellenére már elkezdődött, ami azt jelenti, hogy a nyugati és a regionális hatalmak egy jelentős része immár érdekelt az iráni gazdaság megnyitásában, így kérdéses a hagyományos szaúdi szövetség melletti elköteleződésük. S végül, de nem utolsósorban, a migrációs válság és az Iszlám Állam fenyegetésének hatására a szíriai rendezés egyre égetőbb kérdéssé vált a nemzetközi közösség globális napirendjén, amelynek megoldása Irán nélkül elképzelhetetlennek tűnik.

Irán

Irán a Perzsa-öböl térségének meghatározó regionális hatalma, amely egyrészt képes a világpolitika napirendjének alakítására (nukleáris megállapodás), másrészt „birodalmi” ambíciókkal (is) rendelkezik. Teherán független és felelős hatalomként látja magát, amit az iráni alkotmány is tanúsít, amelyben kimondott célként szerepel az imperialista/külföldi beavatkozás elutasítása, illetve a szegények, elesettek, jogfosztottak (síita közösségek, palesztinok stb.) védelme.

Az iráni modell az irániság, a síita iszlám és a modernitás hármásával írható le, ami egyrészt lehetőséget teremt, másrészt korlátokat szab az identitás- és ideológiaalapú külpolitizálásnak és szövetségépítésnek. Miközben maga a modell markánsan síita (sőt, az iszlám forradalmat követően az új elit a nemzeti/iráni karakterisztikát kifejezetten fel akarta számolni),⁴⁵ a térségbeli percepció szervesen összekapcsolja azt az iráni/perzsa népeiség másságával (az arabokétól eltérő jellegével). Azonban az irániság nemcsak az arab *umma* [közösség] határán fekvő iráni állam etnikai másságát jelenti,⁴⁶ hanem az ősi államiság hagyományát⁴⁷ és a perzsa nemzettudatot, egyben egyfajta kulturális felsőbbrendűség érzetét is.

44 Lásd *Al-Jazeera*, 2016 b; *Al-Arabiya*, 2016; *Reuters*, 2016.

45 Ennek többek között olyan, a mindennapi életben is látható elemei voltak, mint az ősi iráni szokások gyakorlásának (az újév napja előtti csütörtökön rendezett „tűzgrásznak”) vagy az iráni testedzésnek (*zúrkháne* = az erő háza) az ókorig visszavezethető hagyományának a betiltása.

46 Paradox módon, miközben Iránt a perzsák államként tételezik, az ország lakosságának mindössze a fele tartozik a perzsa etnikumhoz, negyede azeri török, míg a maradék számos kisebb-nagyobb etnikum között oszlik meg (mint pl. kurd, arab, beludz stb.).

47 Az ősiség, melynek emlékéért Firdauszi (Ferdószi): *Királyok könyve* című munkája és annak közismert történetei folyamatosan ébren tartják, annál inkább is fontos Irán pozicionálásában és önképében, mivel a szűken vett térség más országai nem rendelkeznek ilyen jellemzővel. Bár a modern Irak az ókori Mezopotámia romjain épült, az arab lakosságnak az ott élt civilizációkhoz nincs köze, még akkor sem, ha Szaddám Huszein előszeretettel használta az ókori emlékeket az iraki identitás, illetve Irak vezető szerepének a megerősítésében (pl. a Babilon játékok).

Paradox módon a kulturális felsőbbrendűség megjelent az iszlám kezdetének arab dichotómiájában is, az arab–*adzsam* [nem arab] megkülönböztetésben: az arabok elsősorban a perzsákkal szemben fogalmazták meg a hódító arab iszlám győzedelmességét, melyet a modern politikai retorikában (Szaddám Huszein) is használt kádiszijjai csata⁴⁸ szimbolizál.

A síita iszlám 1501 óta Perzsia/Irán államvallása, amely a kor oszmán-török–perzsa rivalizálásában tudatosan választott identitásképzőként jelent meg, és az 1979-es iszlám forradalmat követően az iráni állami berendezkedés szervező elvévé vált. A Khomeini ajatollah által kidolgozott iszlám kormányzás és a „vallástudós irányítása” (*velájat-e fakíh*) egyfajta síita modernizációs kísérletként írható le, melynek biztonsága (folyamatossága és túlélése) az Iszlám Köztársaság alapvető feladata. Egyben azt a síita forradalmi hagyományt képviseli, amely Ali kisebbik fiának, a mártír Huszeinnak a nevével szimbolizálható, és szemben áll az Ali nagyobbik fia, Haszan örökét jelentő kvietizmussal, a síita iszlám fősodrával. Mivel azonban a radikális forradalmiságnak a szunnita iszlámban is megvannak a párhuzamai (pl. a *kháridzsiták*), az „iszlám forradalom” meghirdetésével az Iráni Iszlám Köztársaság elsősorban a forradalmiság és az iszlám kormányzás eszméjét kívánta kiterjeszteni és a teljes iszlám közösség, az *umma* vezetőjévé válni. Radikális forradalmisága azonban elrettentésként hatott, és a tény, hogy az annak eredményeként megszületett modell jellegzetesen síita és iráni lett, gyakorlatilag kijelölte a vonzerejének (és terjeszthetőségének) a határait.

Az Iráni Iszlám Köztársaság harmadik jellemzője, a modernitás/modernség a technikai haladás mellett több síkon is értelmezést nyer. Maga a köztársasági forma (amely markáns ellentétben áll a szaúdi és más Perzsa-öböl menti monarchiák gyakorlatával) egyfajta európai típusú politikai fejlettséget tételez, melyben a három hatalmi ág egymástól szétválasztva működik, és az állam bizonyos tisztviselőit – az elnököt, a parlamenti képviselőket és a Szakértők Gyűlésének tagjait – a szavazásra jogosultak közvetlenül választják. Az ideológiai irányítás, az iszlám kormányzás az iszlám forradalom legfőbb vezetőjének a személyén keresztül érvényesül: ő az, aki az iráni kül- és biztonságpolitika, bel- és gazdaságpolitika legfőbb irányait megszabja.

Az iráni állami berendezkedés modelljének fenntartása és túlélése minden más állami célt felülír és meghatároz. Egyrészt ez az a prizma, amelyen keresztül az Iszlám Köztársaság a világot érzékeli, másrészt e cél végrehajtását irányítja és felügyeli az iráni iszlám forradalom legfőbb vezetője (korábban Ruhollah Khomeini, jelenleg Ali Khamenei ajatollah). A döntéshozatal ebben a kettős – a látható és átlátható, illetve a láthatatlan, a háttérből befolyásukkal élők uralta – rendszerben meglehetősen bonyolult. Iránban hivatalosan nem léteznek pártok, de számtalan politikai vagy a politikától távol maradó vallási csoportosulás működik (folyamatosan vagy *ad hoc* jelleggel), és vesz részt a döntéshozatalban. Ennek megfelelően egyes kérdésekben komoly viták bontakozhatnak ki, azonban általában elmondható, hogy ha

48 Az arab iszlám hódítás során a muszlim seregek 636-ban döntő győzelmet arattak a Szászánida Perzsia felett, ami megnyitotta az utat Irak és az Iráni-fennsík megszerzéséhez.

egyszer a döntés megszületett – a végső szót Khamenei ajatollah mondja ki –, ahhoz az egyébként erősen fragmentált csoportok utána már tartják magukat. Az erőviszonyok aktuális állása két esetben válik láthatóvá: a választásokon (amikor a nép szándéka, illetve a politikai elit által jóváhagyott programok manifesztálódnak), valamint amikor egyes kérdésekben Khamenei ajatollah állást foglal.

A legfőbb vezető személye így nemcsak az iráni külpolitikában meghatározó, hanem a rezsím legitimitásának, biztonságának és stabilitásának is a záloga, több szempontból is. Megkérdőjelezhetetlen személyiség, akit azonban a Szakértők Gyűlése – egy 88 tagú, magasan képzett vallástudósokból álló testület – választ meg, és az alkotmány értelmében annak jogában áll visszahívni is. Ez utóbbira az Iszlám Köztársaság eddigi történetében nem volt példa, amiben szerepet játszhatott a legitimáció megkérdőjelezhetőségének a mindenáron való elkerülése is. (Ennek legerősebb próbáját eddig a 2009-es tüntetések jelentették, amikor Khamenei személye először vált éles kritika tárgyává.) A Szakértők Gyűlésén belül is különböző ideológiai és érdekcsoportok találhatóak, amelyek átmeneti megegyezése elengedhetetlen, amikor a legfőbb vezető személyéről kell dönteniük. (Ebben a tekintetben az iráni vezetőválasztási eljárás emlékeztet a szaúdira, azzal a nagyon lényeges különbséggel, hogy a Szakértők Gyűlése egy közvetlenül választott testület.) Khamenei ajatollah 76 éves, és az elmúlt évben többször is betegeskedett (rossz egészségi állapota az elmúlt húsz évben folyamatosan a közbeszéd tárgya volt). A 2016. február 26-án tartandó választásokon a szavazók a parlamenti képviselők mellett a Szakértők Gyűlésének új tagjairól is döntenek. Ez utóbbiaknak az új ciklusban szinte bizonyosan dönteniük kell az utódlás kérdésében.

Bár az iráni politikai elit reformer/konzervatív dichotómiája meglehetősen leegyszerűsített,⁴⁹ az ország jelenlegi külpolitikája szempontjából mégis e két pólus fogalmazódik meg a választásokon. A februárin arról (is) döntenek majd, hogy Irán visszatér-e az elszigeteltségből (betartja-e a nukleáris megállapodásban foglaltakat, konstruktívan részt vesz-e a szíriai béketeremtésben, megpróbál-e közeledni arab szomszédaihoz, stb.), vagy – a konzervatívok győzelme esetén – ismét a támadó retorika és az együtt nem működés fogja jellemezni.

Az Iráni Iszlám Köztársaság viselkedését, módszereit és eszköztárát a modell aktuális helyzete határozza meg, de azt mondhatjuk, hogy az ország nagyjából hasonló fejlődési utat járt be, mint a világtörténelem más „rendszerteremtő/rendszerváltó” forradalmi: az első fázist az ideológia messianisztikus programja és retorikája mellett a belső konszolidáció, a következőt pedig a külső konszolidáció jellemezte.⁵⁰ A regionális hatalmi státusz, illetve a korábban már említett birodalmi ambíciók végső soron a rezsím biztonságát megteremteni kívánó programból következnek.

49 A reformer/konzervatív felosztás elfedi az esetleges vélemények sokféleségét, amikor két pólust feltételez; illetve elfedi azt a tényt, hogy egy-egy személy a kérdéstől függően konzervatívnak vagy reformernek is minősülhet.

50 Az Iráni Iszlám Köztársaság esetében ez a kettő igen hamar „egybecsúszott”, amikor Irak megtámadta Iránt, így a külső konszolidációs kényszernek igen nagy szerepe volt a belső konszolidációban is.

A modell túlélésének egyik biztos „terepét” a síita szolidaritás nyújtja, mely az egyre szektariánusabbá váló környezetben – tekintettel saját üldözött kisebbségi hagyományukra – szinte kötelező elem, különösen a radikális szunnita megnyilvánulásokkal szemben, még akkor is, ha Irán ezt leginkább pragmatikusan, eszközként használja. A (szunnita) jordán király, Abdallah által vizionált „síita félhold” Irán és szövetségesei retorikájában „az ellenállás frontja” nevet viseli, ami sokkal közelebb áll az együttműködés lényegéhez.⁵¹ Ugyanakkor Iránt részben síitasága, részben a birodalmi logika bizonyos, az országhatáron túlmutató szerepvállalásra kényszerít(het)i. A „síita iszlám arcaként” vállalt felelősséget, amikor az Iszlám Állam előretörésekor kijelentette, hogy az iraki „síita szent helyeket megvédik”.⁵² Erre ugyan nem került sor, de ez a szerepvállalás is értelmezhető a birodalmi logika mentén: megerősíti Irán síita vezető szerepét, pedig a síita iszlám szent helyei – egy kivétellel – Irakban (és nem Iránban) vannak, évente több millió iráni síita zarándokol Irakba, és mintegy négy millió iráni síita az iraki síita nagyajattollahot, Ali Szisztánit fogadja el spirituális vezetőjének. Dél-Irak, az iraki síita szent helyek területe ideológiai szempontból Irán „közel-külföldjének” számít, még akkor is, ha az iraki síiták arabok. A libanoni kapcsolat viszont az iráni síita iszlám szempontjából az ideológiai forrás, eredet szerepét tölti be, hiszen onnan érkeztek azok a síita mollahok, akik a 15–16. század fordulóján az Iráni-fennsík lakosságát a síita iszlámra térítették.

Az „arab tavasz” megmutatta az iráni modell korlátait: miközben az iráni politikai elitben komoly vita folyt arról, hogy az arab országokban bekövetkezett események inspirálója az 1979-es iszlám forradalom (Khamenei ajatollah egyenesen „iszlám ébredésről” beszélt) vagy a 2009-es iráni tüntetéssorozat volt-e (amely először kérdőjelezte meg az iráni rendszer kereteit), a *velájat-e fakíh* vonzereje a síita közösségekben is csak töredékcsoporthoz számára vonzó.

A 2009-es tüntetések után a rendszer „visszakonzolidálódott” ugyan, és a belső fragmentált csoportok mindegyike a rendszer túlélésében érdekelt, így belülről nincs – egyelőre – valódi fenyegetés a rezsimmel szemben, de ennek ára a legutóbbi elnökválasztáson a „reformer” Haszan Roháni győzelme volt. Roháni szintén a rendszer képviselője, és annak kereteiben működik a fenntartásán, azonban programja tükrözi a vitás kérdéseknek a Nyugattal, de különösen az Egyesült Államokkal történő rendezését támogató népakaratot is, amit elsősorban a nukleáris vita jelenített meg. Az, hogy Khamenei ajatollah a saját, többször kinyilvánított bizalmatlansága ellenére támogatta ezt a folyamatot, azt a síita koncepciót jelzi, hogy a legitimitációt a tömegtámogatás biztosítja, így a legfőbb vezetőnek is reagálnia kell arra.

A szaúdi külpolitika aktivizálódása és egyre agresszívabban jelentkező érdekvényesítő törekvése – a rendszer logikájában adottnak tekintett amerikai fenyegetéssel (rendszerváltás) együtt – Iránt is további szövetségeseik keresésére, illetve meglévő szövetségesei fokozottabb védelmére ösztökélte. Azonban amint

51 Vö.: az iráni alkotmány imperialista/külső beavatkozást elutasító (3.) cikke. Lásd: *Iran Online*, 2016.

52 *The New York Times*, 2014.

Szaúd-Arábiára, úgy Iránra is igaz, hogy a formális és informális szövetséges rendszerük szűk határok között mozgott, és a proxyösszezsapások egyre költségesebbek lettek. A komplex szankciós rendszer által lehatárolt iráni mozgástérből a nukleáris megállapodás jelentette a kitörés lehetőségét, így a túlélési stratégia elsősorban arra irányult.

A nukleáris megállapodás iráni szempontból a birodalmi/regionális hatalmi politizálás sikerét jelentette: egyrészt igazolni látszott azt az álláspontjukat, hogy az ország egyenrangú partnere a világ vezető hatalmainak, képes érdekei védelmére, jogai elismertetésére.⁵³ Ezzel egyben megszerezte a végleges nemzetközi elismerést, azaz a modell túlélése biztosított lett. Másrészt már maga a lehetőség, hogy Irán visszatérhet a nemzetközi és a regionális rendszerbe, a közvetlen szomszédságon túl is aggodalmakat keltett. Különösen igaz ez Szaúd-Arábiára, amely az Arab-félszigeten, Irakban és Szíriában is kliensháborút vív (vagy feltételez⁵⁴) Iránnal.

A nukleáris tárgyalások és maga a megállapodás is annak bizonyítékai, hogy az iráni vezetés megítélése szerint az szolgálja leginkább a modell túlélését és biztonságát. Ennek a logikának a mentén Irán érdeke jelenleg minden olyan helyzet elkerülése – így a szunnita–síita ellentétek kiéleződése is –, amely a megállapodás végrehajtását és azzal együtt a szankciós rezsím feloldását veszélyeztetné. Ez a megfontolás az alapja a Szaúd-Arábia felé tett újabb békülési kezdeményezésnek, az amerikai tengerészek szabadon engedésének, de a Szíriában vagy Irakban játszott konstruktív szerepnek, illetve a Jementől és Bahreintől való relatív távolságtartásnak is. Irán hasonló okokból tartózkodik a nyíltan szektáriánus megnyilvánulásoktól is, de Nimr Bákir al-Nimr ajatollah kivégzése nem maradhatott szó nélkül, hiszen Irán azzal saját felelős regionális hatalmi státuszát, a szövetségesei érdekét megvédő hatalom képét kérdőjelezte volna meg.

ÖSSZEZÉS

Nimr Bákir al-Nimr ajatollah kivégzését és az azt követő reakciókat a szaúdi–iráni regionális hatalmi versengés és birodalmi logika alapján kell értelmezni. Az események szunnita–síita vallásháborúként való felfogása azonban mégis népszerű a nemzetközi közbeszédben, alapvetően két okból.

53 Emlékeztetes, hogy az iráni nukleáris program miatt kirótt szankciók elsődleges célja annak megakadályozása volt, hogy Irán uránt dúsítson. A megállapodás megkötése után annak ellenzői változatlanul azzal érveltek, hogy meg kellene tiltani Iránnak az urándúsítást. Ez azonban nemzetközi jogi szempontból a vita teljes ideje alatt aggályos volt, hiszen az atomszorompó-szerződés 4. cikke szabad hozzáférést enged a részes államok számára a nukleáris energia békés célú felhasználásához. Tekintettel arra, hogy az urándúsítás kettős felhasználású technológia, mindaddig, amíg a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség jelentései szerint nem történt szerződésesség, Iránnak joga volt hozzá.

54 Irán jemeni szerepvállalása, annak mibenléte, illetve mértéke folyamatos vita tárgya, de általában az a nézet, hogy Szaúd-Arábia eltúlozza azt.

Egyrészt a konfliktusban álló mindkét fél előszeretettel használja a vallási narratívát a külpolitikája igazolására és mobilizációs célokra, így társadalmi szinten a vallásháború konstrukciója könnyen újratermelődik. Másrészt mind az iráni, mind a szaúdi politikai rendszerben nagyon fontos szerepet játszik a vallási legitimitáció, így a teheráni és a rijádi rezsim narratívája is magában foglalja a síiták/szunniták védelmezésének politikai és retorikai igényét.

A két fél közötti politikai konfliktus valószínűleg a jövőben sem veszít a jelentőségéből, hiszen a regionális hatalmi egyensúly belátható időn belül nem fog stabilizálódni. Ugyanakkor egy Rijád és Teherán közötti közvetlen összeütközés nem várható, hiszen az egyik félnek sem áll érdekében, többek között gazdasági okokból sem. Ennek ellenére a konfliktus két dimenzióban mégis tovább eszkalálódhat: egyrészt politikai/retorikai szinten, másrészt pedig a kliens-/proxyháborúkban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Al-Arabiya* (2016) Prospects for Mediation between Saudi Arabia and Iran? [Online] Január 11. Elérhető: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/01/11/Prospects-for-mediation-between-Saudi-Arabia-and-Iran-.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Al-Jazeera* (2016 a) Arab League Backs Saudis in Iran Row. [Online] Január 11. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/arab-league-backs-saudis-iran-row-160110150424144.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Al-Jazeera* (2016 b) Pakistan's Conundrum over the Saudi-Iran Feud. [Online] Január 13. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/pakistan-conundrum-saudi-iran-feud-160112155646946.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Al-Monitor* (2015) The New Saudi Power Triangle. [Online] Január 27. Elérhető: <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2015/01/new-saudi-arabian-power-triangle.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- BBC* (2015) Arab League Agrees to Create Joint Military Force. [Online] Március 29. Elérhető: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-32106939>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- BBC* (2016) Saudi Arabia's Allies Bahrain, Sudan and UAE Acts against Iran. [Online] Január 4. Elérhető: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35222365>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- CNN* (2015) Yemen: Who's Joining Saudi Arabia's Fight against the Houthis? [Online] Március 30. Elérhető: <http://edition.cnn.com/2015/03/27/world/yemen-saudi-coalition-map/>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Colombo, Silvia (2012) The GCC Countries and the Arab Spring. Between Outreach, Patronage and Repression. *IAI Working Papers*. [Online] Március 9. Elérhető: <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiw1209.pdf>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Elhousseini, Fadi (2016) Russia Is Officially in the Region as a New Order Begins. *Middle East Monitor*. [Online] Január 5. Elérhető: <https://www.middleeastmonitor.com/articles/middle-east/23183-russia-is-officially-in-the-region-as-a-new-order-begins>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]

- Európai Külügyi Szolgálat* (2016) Statement of the HR/VP Federica Mogherini on the Executions in Saudi Arabia. [Online] Január 2. Elérhető: http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2016/160102_01_en.htm. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Foreign Policy* (2015 a) King Abdullah Dies, Disrupting Saudi Arabia at a Sensitive Time. [Online] Január 22. Elérhető: http://foreignpolicy.com/2015/01/22/king-abdullah-dies-disrupting-saudi-arabia-at-a-sensitive-time/?wp_login_redirect=0. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Foreign Policy* (2015 b) With King's Death, Younger Generation of Saudis near Power. [Online] Január 23. Elérhető: <http://foreignpolicy.com/2015/01/23/with-kings-death-younger-generation-of-saudis-near-power/>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Foreign Policy* (2016) Fear and Loathing in Saudi Arabia. [Online] Január 7. Elérhető: http://foreignpolicy.com/2016/01/07/fear-and-loathing-in-saudi-arabia/?wp_login_redirect=0. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Gause, F. Gregory III (2012) Saudi Arabia's Regional Security Strategy. In Kamrava, Mehran (szerk.). *International Politics of the Persian Gulf*. New York: Syracuse University Press.
- Gause, F. Gregory III (2014) Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. *Brookings Doha Center Analysis Paper*. [Online] Július. Elérhető: <http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Papers/2014/07/22-beyond-sectarianism-cold-war-gause/English-PDF.pdf?la=en>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Gulf News* (2016) Qatar Recalls Ambassador to Iran. [Online] Január 6. Elérhető: <http://gulfnews.com/news/gulf/qatar/qatar-recalls-ambassador-to-iran-1.1649619>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- IB Times* (2016) Somalia Severs Ties with Iran, Stands by Saudi Arabia amid Regional Tensions. [Online] Január 7. Elérhető: <http://www.ibtimes.com/somalia-severs-ties-iran-stands-saudi-arabia-amid-regional-tensions-2254193>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Iran Online* (2016) Constitution of the Iranian Islamic Republic. [Online] Elérhető: <http://iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-1.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Kamrava, Mehran (2011) The Changing International Relations of the Persian Gulf. In Kamrava, Mehran (szerk.). *International Politics of the Persian Gulf*. New York: Syracuse University Press.
- Kiss J. László (2009) *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest: Osiris.
- Lawson, Fred H. (2011) Security Dilemmas in the Contemporary Persian Gulf. In Kamrava, Mehran (szerk.). *International Politics of the Persian Gulf*. New York: Syracuse University Press.
- Lynch, Marc (2016) Why Saudi Arabia Escalated the Middle East's Sectarian Conflict. *Carnegie Endowment for International Peace*. [Online] Január 4. Elérhető: http://carnegieendowment.org/2016/01/04/why-saudi-arabia-escalated-middle-east-s-sectarian-conflict/ioiv?mkt_tok=3RkMMJWWfF9wsRouvKXLZKXonjHpfsX57OwkUKO1IMI%2F0ER3fOvrPUfGjI4JSctqI%2BSLDwEYGLv6SgFSrnAMbBwzLgFWWhI%3D. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- N. Rózsa Erzsébet (2014) Irak újra a napirenden – Az Iraki és Levantei Iszlám Állam előretörése. *MKI-Tanulmányok*. [Online] 17. Elérhető: <http://kki.gov.hu/download/5/5a/b0000/nrozs0625.pdf>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- N. Rózsa Erzsébet (2015) Az Egyesült Államok, Izrael és Irán: a közel-keleti stratégiai háromszög a világ napirendjén. *Külügyi Szemle*. 11 (1). 51–73. o.

- Reuters* (2016) Iraq Offers to Mediate between Saudi and Iran, Fearing for ISIS Campaign. [Online] Január 6. Elérhető: <http://www.reuters.com/article/us-saudi-iran-iraq-idUSKBN0UK11A20160106>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Sedhain, Pramod (2015) Iran's Wider Role and Influence in the Middle East. *The Daily Journalist*. [Online] Elérhető: <http://thedailyjournalist.com/the-strategist/iran-s-wider-role-and-influence-in-the-middle-east/>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Stein, Janice Gross (2005) War and Security in the Middle East. In Louise, Fawcett (szerk.). *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- The Guardian* (2015) Saudi Arabia's Anti-Terrorism Alliance: a Political Message Sketchy on Details. [Online] December 15. Elérhető: <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/15/saudi-arabia-anti-terrorism-alliance-political-message-sketchy-details>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- The Guardian* (2016) Saudi Arabia: Beheadings Reach Highest Level in Two Decades. [Online] Január 2. Elérhető: <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/02/saudi-arabia-beheadings-reach-highest-level-in-two-decades>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- The Independent* (2016) Prince Mohammed bin Salman: Naive, Arrogant Saudi Prince Is Playing with Fire. [Online] Január 10. <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/prince-mohammed-bin-salman-naive-arrogant-saudi-prince-is-playing-with-fire-a6804481.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- The New York Times* (2014) Insurgency in Iraq Widens Rivals' Rift. [Online] Június 18. Elérhető: <http://www.nytimes.com/2014/06/19/world/middleeast/iran-iraq.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- The Washington Post* (2015) Saudi King Abdallah's Death Sets up Complex Succession Process. [Online] Január 22. Elérhető: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/saudi-king-abdullahs-death-sets-up-complex-succession-process/2015/01/22/340e0a9c-a28e-11e4-9f89-561284a573f8_story.html. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Today's Zaman* (2016) Turkey Signals Support for Saudi Arabia against Iran in Recent Rift. [Online] Január 9. Elérhető: http://www.todayszaman.com/diplomacy_turkey-signals-support-for-saudi-arabia-against-iran-in-recent-rift_409185.html. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Ulrichsen, Kristian Coates (2011) *Insecure Gulf. The End of Certainty and the Transition to the Post-Oil Era*. New York: Columbia University Press.
- Vocativ* (2015) The Mysterious Saudi Prince Leading the War in Yemen. [Online] Április 2. Elérhető: <http://www.vocativ.com/world/yemen-world/saudi-prince-bombing-yemen/>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]
- Yahoo* (2016) Gulf Monarchies Back Saudi in Row with Iran. [Online] Január 9. Elérhető: <http://news.yahoo.com/gulf-monarchies-back-saudi-row-iran-155945698.html>. [A letöltés ideje: 2016. január 19.]